

Wstęp

Współczesna rzeczywistość jawi się jako pełna zagrożeń i zjawisk niekorzystnie wpływających na wychowanie i rozwój młodego pokolenia. Żyjemy w czasie rewolucji cyfrowej, w okresie postpandemicznym i w sytuacji konfliktów zbrojnych, które zagrażają bezpieczeństwu całych narodów. Człowiekowi pierwszego ćwierćwiecza XXI wieku towarzyszą: zwątpienie, sprzeczności, brak autorytetów i kryzys tradycyjnych wartości – co generuje poczucie niepewności, bezradności, zagubienia i niepokoju moralnego wynikającego z braku jednoznacznych informacji na temat tego, co jest dobre, a co złe. W szczególnie trudnej sytuacji są dzieci i młodzież, które dodatkowo są ofiarami funkcjonowania w świecie wirtualnym – wchodzą one w życie społeczne z trudnościami w zrozumieniu tego świata i w odnalezieniu własnej tożsamości.

Równocześnie obserwujemy, że w społeczeństwie rozwija się pozbawiony etyki społecznej nowoczesny indywidualizm, dystansujący się od związków z innymi ludźmi. Współczesnego człowieka zdominowała „wolność konsumencka”, która jest główną postacią wolności indywidualnej. W miejsce etyki pracy pojawiła się etyka konsumpcji, zgodnie z którą korzyści materialne uważane są za pierwszoplanowe i ważniejsze od samej pracy. Człowiek zostaje zwolniony od odpowiedzialności. Jedyne decyzje, które podejmuje, związane są z gromadzeniem dostępnych dóbr, co daje przyjemność i satysfakcję¹. Ma to niebagatelne znaczenie dla kondycji moralnej dorosłej części społeczeństwa – wartości materialne wypierają wartości moralne, co w konsekwencji może prowadzić do pustki egzystencjalnej. Nie dziwi więc stale zwiększająca się skala problemów ze zdrowiem psychicznym dorosłych, ale też dzie-

¹ A. Murzyn, *Filozofia edukacji u schyłku XX wieku. Wybrane kwestie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2001, s. 56–57.

ci i młodzieży. Takie zjawiska jak depresje, próby samobójcze, agresja (bezpośrednia czy hejt w sieci), zachowania autodestrukcyjne, zażywanie środków psychoaktywnych są coraz powszechniejsze, co świadczy o tym, że skala cierpienia indywidualnego stale rośnie. Sytuacja ta musi spotkać się z reakcją instytucji powołanych do ochrony dzieci i młodzieży przed patologiami i zwiększania ich szans na prawidłowy, optymalny rozwój społeczny.

Przedmiotem niniejszej monografii jest działalność instytucji zajmujących się edukacją, profilaktyką i resocjalizacją, działalność, która jest ukierunkowana na wspieranie dzieci i młodzieży w rozwoju, tak by minimalizować zagrożenia związane z niekorzystnym wpływem omówionych powyżej czynników ryzyka. Podjęta problematyka wydaje się szczególnie istotna, gdyż obserwowane zmiany w stosunkach społeczno-gospodarczych i kulturowych wymuszają stałe rejestrowanie przemian i dostosowywanie systemu do pojawiających się nowych potrzeb młodego pokolenia. Podstawowym dezyderatem jest usprawnianie współpracy pomiędzy podmiotami zajmującymi się edukacją, profilaktyką i resocjalizacją w celu podniesienia efektywności podejmowanych działań wychowawczych i poszukiwania skuteczniejszych form pracy wychowawczo-profilaktyczno-resocjalizacyjnej. W wielu przypadkach działań tych nie można traktować rozłącznie. Na poziomie gmin powinny tworzyć się terenowe organy, które łączyłyby siły i środki, dzięki czemu rozwiązywałyby pojawiające się problemy w celu zapobiegania niekorzystnym zjawiskom społecznym, w tym zjawisku niedostosowania społecznego, jak również adekwatnie reagowałyby na pojawiające się symptomy niedostosowania społecznego.

Na konieczność powiązania grup i instytucji resocjalizacyjnych z całym systemem wychowawczym, a także z systemem opieki i kontroli społecznej, jak również upowszechniania kultury, wskazuje od wielu lat Wiesław Ambrozik w swojej koncepcji uspołecznienia systemu resocjalizacji. Idea ta propaguje podejmowanie takich aktywności, które poprzez „uwspółnotowanie i zdecentralizowanie działań mają służyć przewyciężaniu utrwalonej tendencji do izolowania zwłaszcza instytucji opieki, kontroli społecznej i resocjalizacji od pozostałych ogniw systemu społecznego”².

² W. Ambrozik, *Funkcjonalność systemu resocjalizacji*, [w:] *Współczesne problemy resocjalizacji. W stronę integracji teorii z praktyką*, red. W. Ambrozik, M. Konopczyński, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2022, s. 87.

Funkcjonowanie instytucji edukacyjnych, profilaktycznych i resocjalizacyjnych, które są ukierunkowane na wspomaganie dzieci i młodzieży niedostosowanej i zagrożonej niedostosowaniem społecznym, omówiono w kontekście pedagogicznym, jak również prawnym. Podjęta problematyka wydaje się szczególnie istotna, gdyż w Polsce dokonują się obecnie zasadnicze zmiany w zakresie modelu pracy z dziećmi i młodzieżą, które mają specjalne potrzeby edukacyjne, są w sytuacji kryzysowej czy w stanie zagrożenia w rozwoju z uwagi na wzrastanie w środowisku o skumulowanych czynnikach ryzyka.

Obecnie toczy się dyskusja nad skutecznością podejmowanych działań wychowawczo-profilaktyczno-resocjalizacyjnych i dominują głosy, że jest ona niesatysfakcjonująca. Wśród przyczyn tego stanu rzeczy wymienia się niedoskonałości w uregulowaniach prawnych, niedofinansowanie instytucji zajmujących się wspieraniem dzieci i młodzieży, niedostateczne kompetencje zawodowe kadry wychowawczo-resocjalizacyjnej, jak również niedostosowanie programów oddziaływań wychowawczych do zmieniających się potrzeb społecznych uczniów i wychowanków czy też fakt, że oferta tych programów jest zbyt uboga.

Głównym celem niniejszego opracowania jest zaprezentowanie najważniejszych instytucji edukacyjnych, profilaktycznych i resocjalizacyjnych funkcjonujących w naszym kraju z perspektywy przemian, które się w nich dokonują. Większość z tych instytucji ma swoją utrwaloną tradycję, są one historycznie zakorzenione w systemie opieki i wychowania, jednakże są stale modernizowane, udoskonalane, a ich funkcjonowanie dostosowywane jest do standardów europejskich. W związku z tym istnieje potrzeba uaktualniania wiedzy na ich temat przez osoby przygotowujące się do pracy w tym systemie, jak również już w nim pracujące, żeby zdobyć szerszą perspektywę umożliwiającą sprawniejsze poruszanie się w tym systemie i współdziałanie pomiędzy omawianymi instytucjami w imię osiągania wspólnego celu, jakim jest wspieranie dzieci i młodzieży w optymalnym rozwoju i w satysfakcjonującym wszystkim podmioty przystosowywaniu się do stale zmieniającego się świata.

Drugi cel niniejszego opracowania ma charakter praktyczny. Mam nadzieję, że książka ta może spełniać funkcję podręcznika dla studentów pedagogiki przygotowujących się do pracy jako nauczyciel czy wychowawca. Dokonujące się zmiany w opisywanym systemie wsparcia dzieci i młodzieży są tak szybkie, że istniejące opracowania na ten temat straciły już swoją aktualność i nie spełniają swojej informacyjnej i kształcącej funkcji. Dlatego moim celem jest dostarczenie

czytelnikowi najnowszej wiedzy na temat prawnych, organizacyjnych i pedagogicznych aspektów funkcjonowania współczesnych form pracy w sferze edukacji, profilaktyki i resocjalizacji.

Żywię nadzieję, że niniejsze opracowanie pobudzi czytelników do refleksji nad kondycją edukacji, profilaktyki i resocjalizacji, jak również do poszukiwania nowych kierunków pracy z dziećmi i młodzieżą niedostosowaną społecznie i zagrożoną niedostosowaniem społecznym. Istnieje bowiem potrzeba generowania nowych możliwości współpracy i współdziałania w celu udoskonalania tego systemu.

Monografia składa się z dwóch części. W części pierwszej dokonano analizy podstaw teoretycznych funkcjonowania instytucji wspomagających dzieci i młodzież niedostosowaną i zagrożoną niedostosowaniem społecznym. W rozdziale pierwszym przedstawiono więc zjawisko niedostosowania społecznego i zagrożenia niedostosowaniem społecznym dzieci i młodzieży w kontekście uwarunkowań społeczno-kulturowych i środowiskowych. Zwrócono szczególną uwagę na przyczyny niedostosowania społecznego wynikające z braku bezpiecznego wzorca przywiązania oraz z deficytów poznawczych i behawioralnych nastolatków. Przedstawiono również dynamikę rozwoju niedostosowania społecznego i stan zagrożenia niedostosowaniem społecznym. Wskazano także na związek pomiędzy niepowodzeniami szkolnymi a niedostosowaniem społecznym.

W rozdziale drugim na podstawie obowiązujących uregulowań prawnych opisane zostały podstawowe zasady pracy z uczniem niedostosowanym społecznie w szkole ogólnodostępnej. Szczególny akcent został położony na konstruowane przez zespół wychowawczy Indywidualne Programy Edukacyjno-Terapeutyczne (dalej: IPET), które są wynikiem diagnozy specjalnych potrzeb edukacyjnych i jednocześnie stanowią podstawę do podejmowania działań ukierunkowanych na osiągnięcie głównego celu, jakim jest optymalny rozwój ucznia umożliwiający mu satysfakcjonujące funkcjonowanie w środowisku społecznym.

Przedmiotem analiz w rozdziale trzecim są zagadnienia związane z organizacją profilaktyki skierowanej do dzieci i młodzieży w celu ograniczenia prawdopodobieństwa rozwoju zaburzeń utrudniających funkcjonowanie społeczne. Akcent został położony na współcześnie dominujący nurt w profilaktyce, jakim jest profilaktyka pozytywna. Poza tym przedstawiono działania profilaktyczne organizowane w środowisku lokalnym, głównie przez organizacje pozarządowe i organy samorządu lokalnego.

Rozdział czwarty przedstawia problematykę postępowania sądowego wobec dzieci i młodzieży, które weszły w konflikt z prawem, zgodnie ze zmienionymi w 2022 roku uregulowaniami prawnymi. Pedagodzy powinni znać zasady odpowiedzialności prawnej nieletnich oraz środki wychowawcze i poprawcze, które może wobec nich zastosować sąd dla nieletnich, między innymi po to, by informować swoich wychowanków o ich statusie prawnym.

Część druga niniejszej monografii została poświęcona charakterystyce wybranych instytucji wspomagających dzieci i młodzież niedostosowaną i zagrożoną niedostosowaniem społecznym. W rozdziale piątym omówiono regulacje dotyczące placówek wsparcia dziennego. Zaprezentowano świetlice i ogniska wychowawcze, zasady pracy metodą streetworkingu oraz placówki wychowania pozaszkolnego. Rozdział szósty poświęcono placówkom edukacyjnym przeznaczonym dla uczniów zagrożonych niedostosowaniem społecznym. Przedstawiono młodzieżowy ośrodek socjoterapii, specjalny ośrodek wychowawczy oraz Ochotnicze Hufce Pracy. Natomiast przedmiotem rozdziału siódmego jest problematyka resocjalizacji nieletnich w środowisku otwartym. Zaprezentowano nadzór kuratora sądowego oraz ośrodki kuratorskie. W kolejnym rozdziale przedstawiono szczegóły dotyczące placówek wychowania resocjalizującego typu zamkniętego, takich jak młodzieżowy ośrodek wychowawczy, okręgowy ośrodek wychowawczy, zakład poprawczy i schronisko dla nieletnich.

Niniejsza monografia skierowana jest przede wszystkim do studentów pedagogiki oraz praktyków, nauczycieli pracujących z dziećmi i młodzieżą niedostosowaną społecznie i zagrożoną niedostosowaniem społecznym. Pedagog jest zobowiązany do podejmowania takich działań pedagogicznych, które mieszczą się w granicach prawa, i w związku z tym musi znać obowiązujące uregulowania prawne. Dlatego ważnym aspektem podejmowanych analiz są obowiązujące akty prawne, o których pedagogowie nie mają pełnej wiedzy. Mam nadzieję, że niniejsza monografia będzie pomocna w przygotowaniu się studentów pedagogiki do pracy z dziećmi i młodzieżą, a czynnym nauczycielom umożliwi poszerzenie swojej wiedzy.